

Holocausts unikke og dog normale karakter

Indtil da havde ondt – eftersom man jo skal give dette forbløffende sammenhæng af omstændigheder, der kun i sin ydre fremtrædelsesform var uventet, et navn – tilføjet et gradvist, i stilhed, med tilsynsladende harmlose skridt ... Ikke desto mindre virkede det, når man så sig tilbage og analyserede tingene retrospektivt, indlysende, at de akkumulerede signaler ikke blot skyldtes tilfældigheder, men så at sige bestod deres egen dynamik – der endnu forblev skjult som et underjordisk vandløb, når det snubler og vokser, før det pludseligt og voldsomt bryder frem. Man behøvede blot at lænke tilbage på den tid, da de første, uidentificerede tegn viste sig, og så tegne en graf – skitsere et klinisk billede – af dets umodstætlige frembrud.

Juan Goytisolo: *Landscapes After the Battle*

„Ville I ikke alle sammen have været gladede, hvis det var lykkedes mig at vise, at alle forbryderne var sindssyge?“ spørger Holocausts store historiker Raul Hilberg. Man dette er netop, hvad han ikke kan vise. Den sandhed, han påviser, bringer ingen trøst. Den vil næppe gøre nogen glad. „De var uddannede mænd af deres tid. Det er det afgørende, når vi overvejer den vestlige civilisations betydning efter Auschwitz. Vores udvikling er løbet fra vores forståelse. Vi kan ikke længere gå ud fra, at vi har en ordentlig forståelse af den måde, vores sociale institutioner, bureaukrater og teknologi fungerer på.“⁸

Dette er i sandhed dårlige nyheder for filosoffer, sociologer, teologer og alle mulige andre lærde mænd og kvinder, der professionelt beskæftiger sig med at forstå og forklare. Hilbergs konklusioner indebærer, at de ikke har gjort deres arbejde ordentligt; de kan ikke forklare, hvad der skete og hvorfor, og de kan ikke hjælpe os til at forstå det. Denne anklage er slem nok for forskerne (den vil i hvert fald gøre dem rastløse og muligvis endda „sende dem tilbage til tegnebordet“, som de selv siger), men i sig selv giver den ikke grund til almindelig opstandelse. Der er trods alt mange andre

vigtige begivenheder i fortiden, som vi føler vi ikke forstår til bunds. Sommetider gør dette os vrede, men for det meste generer det os ikke så meget. Trods alt – det trøster vi os med – er disse fortidige begivenheder af rent akademisk interesse.

Men er de nu også det? Det er ikke Holocaust, vi finder så vanskeligt at begribe i al dets ubyrlighed. *Det er den vestlige civilisation, som Holocaust har gjort næsten uforståelig* – og dette på et tidspunkt, hvor vi troede, vi var kommet til bunds i den og havde gennemskuet dens inderste tendenser og selv dens løfter for fremtiden, og på et tidspunkt, hvor den var midt i en verdensomspændende, ubørt kulturel ekspansion. Hvis Hilberg har ret og vore afgørende sociale institutioner undtager sig vores intellektuelle og praktiske forståelse, da er det ikke blot de professionelle akademikere, som bør bekymre sig. Holocaust indtraf ganske vist for et halvt århundrede siden, og dets umiddelbare effekter er hastigt på vej ind i fortidens glæmsel. Den generation, der har oplevet det på første hånd, er næsten uddød. Men – og dette er et frygtindgydende, skæbnsvangert „men“ – disse tidligere så velkendte træk ved vores civilisation, som Holocaust gjorde mystiske igen, er stadig i høj grad en del af vores liv. De er ikke forsvundet, og det samme gælder derfor *muligheden* for et Holocaust.

Vi viser denne mulighed fra os. Vi bagatelliserer det, når de få fanatikere lader sig irritere af vores sindsligevægt. Vi har et særligt, nedladende ord for dem – dommedagsprofeter. Det falder os let at afvise deres alarmerende advarsler. Er vi ikke allerede på vagt? Fordømmer vi ikke vold, umoral, grusomhed? Og opbyder vi ikke al vores opfindsomhed og alle vores betydelige, konstant voksende ressourcer i kampen mod dem? Og er der i øvrigt overhovedet noget i vores liv, som peger i retning af bare muligheden for en katastrofe? Livet bliver hele tiden bedre og bekvemmere. I det store og hele klarer vores institutioner sig vist. Imod fjenden er vi godt beskyttede, og vores venner vil næppe finde på små ondskabsfulde numre. Indrømmet, vi hører af og til om grusomheder, som et eller andet ikke specielt civiliseret og af samme grund åndeligt fjernstående folk har udsat deres lige så barbariske naboer for. Ewefolket massakrerer en million iboer efter først at have kaldt dem skadedyr, kriminelle, pengepugere og undermennesker uden kultur,⁹ irakerne gasser deres kurdiske medborgere og gider ikke

engang kalde dem slemme ting først, tamilerne massakrerer singaleserne, etiopierne udsletter eritreanerne, uganderne udsletter sig selv (eller er det omvendt?). Det er selvfølgelig alt sammen meget trist, men hvad har det med os at gøre? Hvis det overhovedet beviser noget, må det være, hvor elendigt det er ikke at være som os, og hvor godt det er at befinde sig sikkert og godt bag vores overlegne civilisations beskyttende skjold.

Hvor ulukkelig vores selvgodhed i sidste ende kan vise sig, forstås vi, når vi husker på, at Holocaust stadig i 1941 ikke var ventet; at det på baggrund af „sagens eksakte kendsgerninger“ heller ikke kunne forventes; og at reaktionen, da Holocaust faktisk blev gennemført et år senere, var udbredt skepsis. Folk nægtede at tro de kendsgerninger, de så med deres egne øjne. Ikke fordi de var dumme eller uvillige. Der var bare intet af det, de hidtil havde set, som havde forberedt dem på at tro dette. Efter alt, hvad de hidtil vidste og troede, var dette massenord, som de endnu ikke engang havde en betegnelse for, ganske simpelt ufatteligt. I 1988 er det igen blevet ufatteligt. Men i 1988 ved vi, hvad vi ikke vidste i 1941 – at *man også bør tage højde for det ufattelige*.

Problemet

Der er to grunde til, at Holocaust i modsætning til mange andre akademiske studiemer ikke kan betragtes som et spørgsmål af blot akademisk interesse – og til, at Holocausts problem ikke kan reduceres til et emne for historisk forskning og filosofiske overvejelser.

Den første grund er, at Holocaust – selv om det er muligt, at det „som en central historisk begivenhed, ikke ulig den franske revolution, opdagelsen af Amerika eller hjulets opfindelse, har forandret den efterfølgende histories gang“³ – med sikkerhed ikke har ændret meget, om overhovedet noget, ved vores kollektive bevidstheds og selvforståelses efterfølgende historie. Det har ikke synligt påvirket vores forestilling om den moderne civilisations historiske tendens og betydning. Samfundsvidenskaberne i almindelighed og sociologien i særdeleshed er stort set uberørte og intakte, bortset fra tilføjeisen af nogle stadig marginale specialiserede forskningsfelter

plus nogle dunkle og ildevarslede antydninger af modernitetens iboende sygelige muligheder. Begge disse undtagelser holdes systematisk uden for grundlaget for den sociologiske praksis. Derfor har vores forståelse af de faktorer og mekanismer, der engang gjorde Holocaust mulig, ikke udviklet sig væsentligt. Og da denne forståelse ikke er udviklet meget inden for det sidste halve århundrede, ville vi måske endnu en gang være ude af stand til at se og forstå advarselssignalerne – omend de nu som dengang åbenlyst viste sig overalt.

Den anden grund er, at uanset hvad der er sket med „historiens gang“, skete der ikke særlig meget med de historiens produkter, som med stor sandsynlighed indeholdt kimene til Holocaust – eller vi kan i hvert fald ikke være sikker på, at der er sket noget. Så vidt vi ved (eller rettere, så vidt vi ikke ved) kan de stadig hænge over vores hoveder og vente på deres chance. Vi kan kun frygte, at de beingelser, der en gang tidligere har givet anledning til et Holocaust, ikke er radikalt ændrede. Hvis der var noget i vores sociale orden, som gjorde Holocaust mulig i 1941, kan vi ikke være sikre på, at det sidenhen er elimineret. Et stadigt voksende antal kendte og estimerede forskere advarer os om, at vi hellere må holde op med at føre os alt for selsikkert frem.

Den ideologi og det system, der var baggrunden [for Auschwitz], er stadig intakt. Dette betyder, at nationalstaten har mistet kontrollen og er i stand til at udløse social kannibalisme i uhyrt målestok. Hvis den ikke tøjles, kan den fortære en hel civilisation. Den kan ikke tillægges nogen humanitær mission, og dens lovovertrædelser kan ikke bremses ved hjælp af juridiske og moralske forskrifter – den har ingen samvittighed. (Henry L. Feingold)⁴

Mange træk ved nutidens „civiliserede“ samfund opfordrer til at vælge den lette udvej – Holocaust-lignende folkeedrab ... Den suveræne territoriale stat påberåber sig som en integreret del af sin suverænitet retten til at begå folkeedrab eller engagere sig i folkeedrabslignende massakrer imod sine egne undersåtter, og ... FN forsvare i praksis denne ret. (Leo Kuper)⁵

Inden for de grænser, som politiske og militære magtovervejelser afsætter, kan den moderne stat gøre, hvad den ønsker, med sine undergivne. Der findes ingen moralsk-etisk grænse, som staten ikke kan overskride, hvis den ønsker det, eftersom der ikke findes nogen moralsk-etisk magt, som er højere end staten. I etiske og moralske spørgsmål er individets situation i den moderne stat i princippet nogenlunde parallelle med Auschwitz-fangens: Man kan enten handle i overensstemmelse med de fremherskende adfærdsnormer, som håndhæves af myndighederne, eller man kan tage præcis de konsekvenser, som disse vælger at lade følge ...

Eksistensvilkårene nærmer sig hele tiden de principper, der adskilte liv og død i Auschwitz. (George M. Kren og Leon Rappoport)⁶

Overvældede som de er af de følelser, selv en overfladisk læsning af Holocaust-beretningerne ikke kan undgå at fremkalde, er nogle af de citerede forfattere tilbøjelige til at overdrive. Nogle af deres udtalelser virker helt utroværdige – og i hvert fald unødvendigt alarmerende. Dette kan komme til at virke modsat hensigten: Hvis alt, hvad vi kender fra hverdagen, minder om Auschwitz, så kan man leve med Auschwitz – og i mange tilfælde leve temmelig godt. Hvis de principper, der adskilte liv og død for de indsatte i Auschwitz, mindede om de regler, vi kender, hvad skal så alt dette stå høj og alle disse klager gøre godt for? Man gør klogt i at undgå fristelsen til at anvende det umenneskelige Holocaust-billedsprog i kampen mod større eller mindre, men i det store og hele rutinemæssige og menneskelige konflikter. Masseudryddelsen var den ekstreme form for konflikt og undertrykkelse, men ikke alle tilfælde af undertrykkelse, gruppehad og uretfærdighed „ligner“ Holocaust. Åbenlys og dermed overfladisk lighed er ikke nogen god rettesnor for en kausal analyse. I modsætning til, hvad Kren og Rappoport hævder, indebærer valget mellem konformiteten eller ulydighedens konsekvenser ikke nødvendigtvis, at man lever i Auschwitz, og de principper, som de fleste nutidige stater bekender sig til, gør ikke deres indbyggere til Holocaust-ofre.

Den virkelige grund til bekymring finder vi et andet sted, og den kan ikke så let diskuteres bort eller affærdiges som et naturligt,

men alligevel misvisende resultat af et post-Holocaust-traume. Den kan udledes af to indbyrdes forbundne kendsgerninger.

For det første er det påvist, at de tankeprocesser, der efter deres egen indre logik kan føre til folkedrabslignende projekter, og de tekniske ressourcer, der tillader gennemførelsen af sådanne projekter, ikke blot er fuldt forenelige med den moderne civilisation, men ligefrem er betinget, skabt og frembragt af den. Holocaust undgik ikke bare på mystisk vis et sammenstød med modernitetens sociale normer og institutioner. Det var faktisk præcis disse normer og institutioner, som gjorde Holocaust mulig. Uden den moderne civilisation og dens centrale og grundlæggende frembringelser ville der ikke kunne tænkes noget Holocaust.

For det andet har det indviklede net af kontrolinstanser og balancemekanismer, grænser og forhindringer, som civilisationsprocessen har rejst, og som vi håber og tror vil kunne forsvare os mod vold og tvang fra ambitiøse og skrupeløse magters side, vist sig ineffektive. Da det først kom til massemord, stod ofrene alene. Ikke bare var de blevet narret af et tilsyneladende fredeligt og humant, legalistisk og velordnet samfund – selve deres tryghedsformemmelser blev desuden meget stærkt medvirkende til deres undergang.

For at formulere det råt og brutalt er der grund til at være bekymret, fordi vi nu ved, at vi lever i den samme type samfund, som gjorde Holocaust muligt, og dette samfund indeholder intet, som kunne forhindre Holocaust i at indtræffe. Alene af disse grunde er det nødvendigt at udforske Holocaust og drage lære af det. Der kræves meget mere af en sådan undersøgelse end hyldet til de myrdede millioner, afslutning af regnskabet med morderne og healing af de stadig væskende moralske sår hos de passive og tavse vidner.

Selvfølgelig er undersøgelsen i sig selv, uanset hvor omhyggeligt den gennemføres, ikke en tilstrækkelig garanti mod nye massenordere og nye lammede tilskuere. Men uden en sådan undersøgelse ved vi ikke engang, hvor stor sandsynlighed der er for, at dette gensyn indfinder sig.

Massemord er ikke nogen ny opfindelse. Historien er fuld af konflikter mellem sekter og grupper – altid gensidigt ødelæggende og potentielt destruktive – som har ført til åben vold, sommetider til massakrer, og i nogle tilfælde til udslættelse af hele befolkninger og kulturer. Ved første øjekast modsiger denne kendsgerning Holocausts karakter af unikt fænomen. I særdeleshed modsiger den tilsyneladende den intime forbindelse mellem Holocaust og moderniteten, „valgslægtskab“ mellem Holocaust og den moderne civilisation. Den antyder i stedet, at det morderiske gruppehad altid har eksisteret og aldrig vil forsvinde, og at den eneste betydning, moderniteten i denne forbindelse har, er, at den i modsætning til de store forventninger ikke fik slebet de grove kanter af menneskenes samliv og således ikke har bragt menneskets umenneskelighed over for medmennesket til definitiv afslutning. Moderniteten har ikke kunnet leve op til sine løfter. Men moderniteten bærer ikke ansvaret for Holocaust, eftersom folkedrab har været en del af den menneskelige historie lige fra begyndelsen.

Dette er imidlertid ikke den lære, man kan drage af Holocaust-erfaringerne. Holocaust var utvivlsomt endnu en episode i den lange række af intenderede massemord og den ikke meget kortere række af fuldførte. Men det havde også kendetegn, som det ikke var fælles med tidligere folkedrab om, og det er disse træk, som fortjener særlig opmærksomhed. De havde et tydeligt moderne præg. Deres tilstedeværelse antyder, at moderniteten bidrog mere direkte til Holocaust end blot med sine svagheder og utilstrækkeligheder. De antyder, at den moderne civilisations rolle under Holocaust var aktiv, ikke passiv. De antyder, at Holocaust i lige så høj grad var et produkt af som et sammenbrud for den moderne civilisation. Ligesom alt andet, der bliver gjort på den moderne – rationelle, planlagte, videnskabeligt oplyste, ekspertstyrrede, effektivt ledede, koordinerede – måde, distancerede Holocaust alle sine påståede præmoderne sidestykker og gjorde dem til skamme ved at udstille dem som primitive, uøkonomiske og ineffektive i sammenligning. Som alt andet i vores moderne samfund var Holocaust en i enhver henseende overlegen præstation – målt med de normer, som dette samfund har prædikeret og institutionaliseret. Holocaust hæver sig

højt over fortidens folkedrab, på samme måde som moderne industrianlæg hæver sig over håndværkerens værksted i den lille hytte, eller som det moderne industriandbrug med sine traktorer, mejetærskere og plantegifte hæver sig over husmandsstedet med dets hest, hække og lugejern.

Den 9. november 1938 skete der en begivenhed i Tyskland, som kom til at optræde i historien under betegnelsen *Kristallnacht*. Jødiske butikker, helligdomme og huse blev angrebet af en folkemængde, som var uden ledere, men officielt tilskyndet og i al hemmelighed styret oppefra. Bygninger blev ødelagt, sat i brand og vandaliseret. Omkring hundrede mennesker mistede livet. Krystalnatten var den eneste større pogrom, som indtraf i de tyske byers gader under Holocaust. Det var også den eneste episode under Holocaust, som fulgte den etablerede, århundredgamle tradition for anti-jødisk pøbelvold. Den afveg ikke meget fra fortidens pogromer, og den skilte sig ikke ud fra den lange række folkelige voldsepisoder fra oldtiden op gennem middelalderen og frem til det nutidige, men stadig i alt væsentligt præmoderne Rusland, Polen og Rumænien. Hvis nazisternes behandling af jøderne kun havde bestået af krystalnætter og lignende begivenheder, ville den ikke have bidraget med mere end et ekstra afsnit eller højst et kapitel til det store flerbindsværk om følelsernes amokløb, lynchingen, rassende folkemængder, soldater som plyndrede og voldtog sig vej gennem besjærede byer. Men sådan skulle det ikke være.

Sådan skulle det ikke være af én simpel grund: Man kunne hverken forestille sig eller faktisk gennemføre et massemord i Holocausts målestok i løbet af selv nok så mange krystalnætter.

Tænk på tallet. Den tyske stat udslættede omkring seks millioner jøder. Med en hastighed af 100 om dagen ville det have taget 200 år. Pøbelopstande hviler på det forkerte psykologiske grundlag – på voldelige følelser. Folk kan manipuleres til raseri, men raseriet kan ikke opretholdes i 200 år. Følelserne og deres biologiske basis har en naturlig tidshorisont – tørst, selvblodtørst, slukkes til sidst. Endvidere er følelser notorisk ubestandige og kan slå om. En folkemængde er upålidelig og kan sommetider lade sig bevæge af medtøvelse – f.eks. af et barns lidelser. Og hvis man vil udslætte en „race“, er det vigti-

dræbe børnene.

Gennemført, omfåttende, tilbundsående mord krævede, at folkemængdens rolle blev overtaget af et bureaukrati, det fæles raseri erstattet med lydighed over for autoriteterne. Det nødvendige bureaukrati skulle være effektivt, hvad enten det blev bemandet med ekstreme eller lunke antisemitter, hvorved rekrutteringsgrundlaget ville blive betragteligt forøget. Det skulle styre sine medlemmers handlinger, ikke ved at vække deres passioner, men ved at organisere faste ruiner. Det skulle kun træffe de valg, det var udformet til, ikke sådanne andre, som dets medlemmer eventuelt kunne bevæges til, f.eks. at skelne mellem børn og voksne, forskere og tyveknegte, uskyldige og skyldige. Det skulle praktisere den højeste myndigheds vilje via et ansvarshierarki – uanset hvad denne vilje måtte bestemme.⁷

Raseri passer til programmer, ikke udryddelse??

Raseri og ophidselse er ynkeligt primitive og ineffektive redskaber for en masseudryddelse. De fuser normalt ud, før arbejdet er gjort færdigt. Man kan ikke bygge storslåede planer på dem, og i hvert fald ikke planer, der er baseret på virkninger ud over øjeblikket: en terrorbølge, nedbrydning af en gammel orden, gødning af jorden for et nyt regime. Djengis Khan og Peter af Amiens havde ikke behov for moderne teknologi og moderne videnskabelige ledelses- og koordinationsmetoder, men det havde Hitler og Stalin. Det er eventyrere og diletteranter som de førsmævnte, vores moderne, rationelle samfund har miscrediteret og – kan man hævde – gjort det af med. Det er derimod det kølige, gennemførte og systematiske folkekrabs bagmænd, f.eks. Stalin og Hitler, som det moderne, rationelle samfund har banet vej for.

De moderne folkekrab er i første række iøjnefaldende på grund af selve deres omfang. Kun under Hitlers og Stalins regimer er så mange mennesker blevet myrdet på så kort tid. Dette er imidlertid ikke den eneste nyhed, og måske slet ikke det primære, men blot et biprodukt af andre, mere epokegørende faktorer. Det moderne massamord er kendetegnet ved på den ene side at være så godt som renset for enhver spontanitet, og på den anden at have en rationel, omhyggeligt udtænkt plan som en vigtig ingrediens. Det er karakteriseret ved en næsten fuldstændig udrensning af tilfældigheder og

De "almindelige" folkekrab

• Det moderne folkekrab = UTOPIEN

eventualiteter, og ved uafhængighed af kollektive følelser og personlige motiver. Det skiller sig ud derved, at den ideologiske mobilisering enten er på skrømt eller spiller en helt marginal, camouflerende eller dekorativ rolle. Men først og fremmest kendes det på sit formål.

De morderiske motiver i almindelighed, og motiverne til massamord i særdeleshed, har været mange og forskellige. De strækker sig fra den rene, koldblodige, beregnende kalkulation af konkurrencemæssige fordele til det lige så rene, distancerede had, heterofobien. De fleste lokale stridigheder og folkekrabskampagner imod indfødte folkeslag holder sig pænt inden for disse rammer. Hvis de er underbygget af en ideologi, går disse kampagner ikke videre end til en simpel „os eller dem“-betragtning af verden, udtrykt i regler som „der er ikke plads til os begge“ eller „den eneste gode indianer er en død indianer“. Modstanderen forventes at følge et præcist modsat princip, hvis det er muligt. De fleste folkekrabsideologier hviler på en snørklet symmetri mellem forventede intentioner og handlinger.

Det virkeligt moderne folkekrab er anderledes. *Det moderne folkekrab er et folkekrab med et formål.* At skaffe sig af med modstanderen er ikke i sig selv et mål. Det er et middel, som tjener et formål – en nødvendighed, der er afledt af det endegyldige mål – et skridt, man er nødt til at tage, hvis man nogensinde vil nå frem til endestationen. *Endemålet er en storslået vision af et bedre og radikalt anderledes samfund.* Det moderne folkekrab er et element i det sociale projekt, der går ud på at fremelske en social orden svarende til det perfekte samfunds plan.

For igangsætterne og lederne af det moderne folkekrab er samfundet genstand for planlægning og bevidst udformning. Man kan og bør foretage sig mere med samfundet end blot at ændre en eller et par af dets mange detaljer, forbedre det her eller der, kurere nogle af dets problematiske onder. Man kan og bør sætte sig mål, som er mere ambitiøse og radikale: Man kan og bør omforme samfundet, tvinge det til at tilpasse sig en overordnet, videnskabeligt udarbejdet plan. Man kan skabe et samfund, der objektivt er bedre end det, der „bare eksisterer“ – dvs. eksisterer uden bevidst indgriben. Der er altid en æstetisk side ved denne planlægning: Den ideelle verden, man ønsker at bygge op, svarer til en højere

skønheds normer. Når den først er opbygget, vil den være meget tilfredsstillende, som et perfekt kunstværk. Det vil være en verden, hvoril der med Albertus udødelige ord ikke kan tilføjes noget og ikke fjernes noget, uden at den bliver ringere. **Diktator med OCD?**

Dette er gartnerens vision projiceret op på et lærred i verdensstørrelse. Planlæggerens tanker, drifter, drømme og følelser for den perfekte verden er velkendte for enhver ordentlig gartner, om end måske i en noget mindre målestok. Nogle gartnere hader det ukrudt, der ødelægger deres planlægning – denne grimhed midt i skønheden, dette skidt midt i den afklarede orden. Andre er ligeglade med ukrudtet: Det er bare et problem, der skal løses, endnu et arbejde, der skal gøres. Ikke at det gør nogen større forskel for ukrudtet: Begge typer gartnere udrydder det. Hvis man spurgte dem eller gav dem mulighed for at standse og overveje sagen, ville de begge være enige i, at ukrudtet må dø, ikke så meget på grund af, hvad det er, som på grund af, hvad den smukke, ordnede have burde være.

Den moderne kultur er en havekultur. Den definerer sig selv som et udkast til det ideale liv og den perfekte indretning af menneskelivet. Den bygger sin egen identitet på mistro til naturen. Faktisk definerer den sig selv og naturen, og skellet imellem dem, via sin iboende mistro til spontaniteten og sin længsel efter en bedre og nødvendigtvis kunstig orden. Ud over en overordnet plan kræver denne kunstige orden redskaber og råmaterialer. Den har også brug for et forsvær – imod den vedvarende trussel fra den indlysende uorden. Ordenen, som fra starten er blevet forstået som en plan, bestemmer, hvad der er redskab, hvad der er råmateriale, hvad der er værdiløst, hvad der er irrelevant, hvad der er skadeligt, hvad der er ukrudt eller skadedyr. Den klassificerer alle elementer i universet efter deres relation til den selv. Denne relation er den eneste mening; den tildeler dem eller tolererer – og den eneste retfærdiggørelse af gartnerens handlinger, som er lige så differenterede som relationerne selv. Fra planens synspunkt er alle handlinger instrumentelle, mens alle mål for handlingerne enten er forhindringer eller forbedringer.

Det moderne folkedrab er på samme måde som den moderne kultur i almindelighed et gartnerprojekt. Det er blot en af mange opgaver, de folk, der behandler samfundet som en have, må påtage

sig. Hvis haveplanen definerer ukrudtet, så er der ukrudt, hvor som helst der er en have. Og ukrudt skal luges bort. At lugte ud er kreativ, ikke en destruktiv aktivitet. Den afviger ikke principielt fra de andre aktiviteter, der indgår i anlæggelse og vedligeholdelse af den perfekte have. Alle visioner af samfundet som have definerer visse dele af det sociale livsmiljø som menneskeligt ukrudt. Ligesom alt andet ukrudt må de udskilles, spærres inde, forhindres i at brede sig, fjernes og holdes uden for samfundets grænser. Hvis alt dette viser sig utilskrækkeligt, må de slås ihjel.

Hvem på den var ikke fejldes produktiv, men et kreativt arbejde. De blev udslettet, for at en objektiv bedre menneskeverden – mere effektiv, mere moralsk, skønnere – kunne grundlægges. En kommunistisk verden. Eller en raceren, arisk verden. I hvert fald en harmonisk verden, konfliktfri, følgelig i sine herskeres hænder, ordentlig, kontrolleret. Folk, som for altid var mærket af deres fortid eller oprindelse, kunne ikke indpasses i så pletfri, sund og skinnende en verden. Ligesom ukrudtets kunne deres natur ikke ændres. De kunne ikke forfines eller genopdrages. De måtte elimineres af genetiske grunde eller som følge af nedavret tankegods – på grund af en naturlig mekanisme, uimodtagelig for kulturens påvirkninger.

Stalins og Hitlers ofte blev ikke dræbt for at muliggøre indtagelse og kolonisering af det territorium, de optog. Ofte blev de dræbt på en sløv, mekanisk måde, uden menneskelige følelser – heller intet had – til at live op. De blev dræbt, fordi de af den ene eller anden grund ikke passede ind i det perfekte samfunds plan. Drabet blev udslettet, for at en objektiv bedre menneskeverden – mere effektiv, mere moralsk, skønnere – kunne grundlægges. En kommunistisk verden. Eller en raceren, arisk verden. I hvert fald en harmonisk verden, konfliktfri, følgelig i sine herskeres hænder, ordentlig, kontrolleret. Folk, som for altid var mærket af deres fortid eller oprindelse, kunne ikke indpasses i så pletfri, sund og skinnende en verden. Ligesom ukrudtets kunne deres natur ikke ændres. De kunne ikke forfines eller genopdrages. De måtte elimineres af genetiske grunde eller som følge af nedavret tankegods – på grund af en naturlig mekanisme, uimodtagelig for kulturens påvirkninger.

De to kendteste og mest ekstreme tilfælde af det moderne folkedrab stred ikke mod modernitetens ånd. De var ikke luskede afvigelse fra civilisationsprocessens hovedtendens. De var faktisk de mest sammenhængende og uharmonede udtryk for denne ånd. De forsøgte at nå civilisationsprocessens mest ambitiøse mål, som andre processer viger tilbage for – om end ikke nødvendigvis på grund af manglende lyst. De viste, hvad den moderne civilisations rationaliserende, planlæggende, kontrollerende drømme og bestræbelser kan udrette, når de ikke hæmmes, indskrænkes eller modvirkes.

Disse drømme og bestræbelser har vi kendt til i lang tid. De er baggrunden for vores enorme og magtfulde arsenal af teknologi og ledelsesteknikker. Af dem opstod de institutioner, der udelukkende

gjener til at instrumentalisere den menneskelige adfærd i en sådan grad, at ethvert mål kan søges opfyldt effektivt og med styrke – med eller uden de implicerede ideologiske hengivenhed eller moralske godkendelse. De legitimerer herskernes målsætningsmonopol og reduktionen af de beherskedes rolle til slet og ret midler. De definerer de fleste handlinger som midler, og midler som underkastelse – under det højeste mål, under dem der formulerer det, under den øverste vilje, under den over-individuelle viden.

Dette betyder bestemt ikke, at vi alle hver dag lever vores liv efter Auschwitz' principper. At Holocaust er moderne, medfører ikke, at moderniteten er Holocaust. Holocaust er et biprodukt af den moderne tendens til at planlægge og styre verden til bunds, når denne tendens får frie tøjler og unddrager sig kontrol. Men for det meste sker dette ikke. Modernitetens ambitioner støder sammen med den menneskelige verdens pluralisme – de kan ikke opfyldes på grund af fravær af en magt absolut nok, og af et handlingsmonopol monopolistisk nok til at se bort fra, fjerne eller nedkæmpe alle de autonome og derfor modsat rettede og afdæmpende kræfter.

Det moderne folkedrabets egenart

Når modernitetens drøm bliver taget til hjertet af en absolut magt, der er i stand til at opnå monopol på de rationelle handlingsmuligheder, og når denne magt unddrager sig en effektiv samfundskontrol, så opstår folkedrabet. Et moderne folkedrab – som Holocaust. Kortslutningen (eller man kunne næsten fristes til at sige det tilfældige møde) mellem en ideologisk besat magtelite og de fantastiske muligheder for rationel, systematisk handling, som det moderne samfund har udviklet, indtræffer sikkert relativt sjældent. Men når først det sker, afløses visse sider af moderniteten, som under andre omstændigheder er mindre synlige og derfor let kan „teoretiseres bort“.

Det moderne Holocaust er unikt i dobbelt forstand. *Det er unikt blandt andre historiske folkedrab, fordi det er moderne. Og det er unikt i forhold til det moderne samfunds dagligliv, fordi det forener visse af modernitetens almindelige faktorer, som normalt holdes adskilt.* I denne anden

Ligner dystopigenen
eks. 1984

Det sker først, når et samfund bliver styret totalt efter Der Störteplan.

Mangfoldighed i befolkningen umuliggør heldigvis et nyt Holocaust.

Kan Rusland evt. blive til dette, efter en ensretning af befolkningen?

forstand er det kun kombinationen af faktorer, der er usædvanlig og sjældent, ikke faktorerne selv. Hver for sig er den enkelte faktor almindelig og ganske normal. Viden om salpeter, svovl og trækul er ikke nok – man skal også vide og huske, at de bliver til krudt, når de blandes.

Holocausts på én gang unikke og normale karakter er glimrende udtrykt i resuméet af Sarah Gordons resultater:

Systematisk masseudryddelse i modsætning til sporadiske pogromer kunne kun gennemføres af en ekstremt magtfuld regering, og kunne sikkert ikke være lykkedes undtagen under dække af krigens vilkår. Det var kun Hitler og hans radikalt antisemitiske tilhængeres magtovertagelse og deres efterfølgende magtcentralisering, der gjorde masseudryddelse af de europæiske jøder mulig ...

Den organiserede udskillelses- og mordproces krævede samarbejde mellem store dele af militæret og bureaukratiet, samt det tyske folks stiltiende samtykke, hvad enten de nu bifaldt nazisternes jødeforfølgelse og masseudryddelse eller ej.⁸

Gordon nævner flere faktorer, som skulle være til stede samtidig for at muliggøre Holocaust: racemæssig (og, som vi husker fra sidste kapitel, moderne: racistisk og eksterminatorisk) antisemitisme af den nazistiske type; transformation af denne antisemitisme til en centraliseret og magtfuld stats praktiske politik; denne stats rådhed over et enormt, effektivt bureaukratisk apparat; „undtagelsestilstand“ – en ekstraordinær, krigslignende tilstand, som tillod reduktionen og det bureaukrati, den kontrollerede, at slippe godt fra ting, som kunne møde alvorlig modstand i fredstid; samt den brede befolknings ikke-indblanding og passive accept af de nævnte forhold. To af disse faktorer (man kan hævde, at de kan reduceres til én: når nazisterne havde magten, var krigen nærmest uundgåelig) kan betragtes som tilfældige – ikke nødvendige egenskaber ved et moderne samfund, om end altid en mulighed. De øvrige faktorer er imidlertid fuldstændig „normale“. De er hele tiden til stede i ethvert moderne samfund, og deres tilstedeværelse er både mulig og uundværlig på grund af processer, som har med den moderne civilisations opståen og konsolidering at gøre.

I det foregående kapitel har jeg forsøgt at udrede forbindelserne mellem den racemæssige, eksterminatoriske antisemitisme og de socio-politiske og kulturelle transformationer, der normalt omtales som det modernes samfunds udvikling. I bogens sidste kapitel vil jeg forsøge at analysere de sociale mekanismer, som stadig er aktive under de nuværende betingelser, og som dæmper eller neutraliserer de moralske hæmninger og mere generelt får folk til at undlade at gøre modstand mod det onde. Her vil jeg fokusere på en enkelt af disse, som man kan betragte som den vigtigste af Holo-causts konstituerende faktorer: de typisk moderne, teknologisk-burealistiske handlingsmønstre og den mentalitet, de institutionalisere, skaber, opretholder og reproducerer.

Der findes to modsatte måder at nærme sig en forklaring af Holocaust. Man kan betragte massermordens rædster som bevis på civilisationens skrøbelighed, eller man kan se dem som bevis på dens frygtindgydende muligheder. Man kan hævde, at civilisationens adfærdsgeset kan suspenderes, når magten overtages af forbrydere, og at det evige vilddyr, som altid skjuler sig lige under det socialt op lærte individs overflade, hermed sættes fri. Eller man kan hævde, at mennesker udstyret med den moderne civilisations avancerede tekniske og bevidsthedsmæssige frembringelser kan gøre ting, som deres natur ellers ville afholde dem fra at gøre. Eller anderledes formuleret: Man kan i overensstemmelse med traditionen fra Hobbes konkludere, at den u-menneskelige, præsocial tilstand endnu ikke er fuldstændig udrøddet, trods alle civiliserende anstrengelser. Eller man kan tværtimod insistere på, at den civiliserende proces har haft „held“ til at erstatte de naturlige psykiske drivkræfter med kunstige og fleksible mønstre for menneskelig adfærd, og dermed har muliggjort en grad af umenneskelighed og ødelæggelse, som ville have været ufattelig, så længe de naturlige tilbøjeligheder styrede menneskelige handlinger. Jeg foretrækker den sidste tilgang, som jeg vil underbygge i den efterfølgende diskussion.

Den kendsgerning, at de fleste mennesker (herunder mange socialeteoretikere) instinktivt vælger den første og ikke den anden synsvinkel, vidner om den bemærkelsesværdige succes, som den vestlige civilisations tilblivelsesmyte i den ene eller den anden variant har haft med at fremstille sin geografiske hegemoni som histo-

Menneske/civilisation overvinder naturen

risk overlegenhed. Den vestlige civilisation har camoufleret sin kamp om dominansen som humanitetens hellige kamp mod barbariet, fornuftens imod uvidenheden, objektivitetens imod fordommene, fremskridtets imod degenerationen, sandhedens imod overtroen, videnskabens imod magien, rationalitetens imod passionen. Den har fortolket sin tilblivelseshistorie som en gradvis, men uafvendelig udskiftning af naturens herredømme over mennesket med menneskets herredømme over naturen. Den har fremstillet sin egen bedrift som først og fremmest et afgørende fremskridt for menneskets handlingsfrihed, kreative muligheder og og sikkerhed. Den har identificeret frihed og sikkerhed med sin egen type samfundsorten: Det vestlige, moderne samfund defineres som et *civiliseret* samfund, og et civiliseret samfund forstås igen som en tilstand, hvor størstedelen af den naturlige grimhed og sygelighed, samt størstedelen af den mennesket iboende tilbøjelighed til grusomhed og voldsudøvelse, er elimineret eller i det mindste undertrykt. Den folkelige forestilling om et civiliseret samfund handler mere end noget andet om fravær af vold – om et omgængeligt, blidt og venligt samfund.

Måske er det mest udbredte symbolske udtryk for dette overordnede billede af civilisationen menneskelegemet ukrænkelighed – den omhu, hvormed man sørger for ikke at invadere dette det mest private af alle rum, undgå kropskontakt, overholde den kulturelt foreskrevne kropstilstand, samt den tillærte afsky og foragt, vi føler, når vi ser eller hører om tilfælde, hvor dette ophøjede rum er blevet krænkert. Den moderne civilisation kan tillade sig fiktionen om menneskelegemets autonomi og ophøjethed takket være de effektive selvkontrolmekanismer, den har udviklet og i det store og hele med held reproduceret igennem den individuelle uddannelse. Når de først er i funktion, fjerner disse reproducerede selvkontrolmekanismer behovet for efterfølgende ydre indgreb over for kroppen. På den anden side understreger kroppens private status det personlige ansvar for dens adfærd og følger dermed kraftige sanktioner til kropsdressuren. (I de senere år har disse sanktioners strenghed, som ivrigt udnyttes på forbrugsmarkedet, skabt en tendens til at internalisere et behov for denne indlæring. Udviklingen af individuel selvkontrol er ofte i sig selv selvkontrolleret og gennemføres som gør-det-selv-arbejde.) Kulturelle forbud mod at komme i for

tæt kontakt med andre kroppe tjener derfor som et effektivt værn mod diffuse, tilfældige påvirkninger, som kunne modvirke den central styrede samfundsordens mønstre. Det daglige og diffuse menneskelige samkvems ikke-voldelighed er en uundværlig forudsætning for, og et konstant produkt af, voldens centralisering.

Alt i alt er den moderne civilisations generelle ikke-voldelige karakter en illusion. Mere præcist er den en integreret del af sit eget selvforsvar og selvforherligelse – kort sagt af en legitimerende myte. Det er ikke korrekt, at vores civilisation udrydder volden på grund af dens umenneskelige, nedværdigende eller umoralske karakter. Hvis moderniteten

virkelig står i modsætning til barbariets vilde passioner, så udgør den overhovedet ikke nogen modsætning til den effektive, uengagerede destruktion, nedslagtning og tortur ... Efterhånden som tænkningen bliver mere rationel, bliver ødelæggelserne mere omfattende. I vor tid er terrorisme og tortur for eksempel ikke længere passionernes redskaber – de er blevet den politiske rationalitets værktøj.⁹

Hvad der i virkeligheden er sket i løbet af civilisationsprocessen, er at volden er blevet omformet og flyttet, og at adgangen til den er blevet omfordelt. Ligesom så mange andre ting, vi er oplært til at afsky og foragte, er volden fjernet fra synsfeltet, ikke forsvundet. Den er blevet usynlig fra den snævre og privatiserede erfarings synspunkt. Den er i stedet blevet lukket inde på særlige og isolerede territorier, som i det store og hele er utilgængelige for samfundets almindelige medlemmer; eller udgrænset til de „tusmørkezooner“, som er forbudt område for det store flertal af samfundets medlemmer (det flertal, der har nogen betydning); eller eksporteret til fjernelande, som i det store og hele er irrelevante for civiliserede menneskers liv (man kan jo altid afbestille sin ferierejse).

Den yderste konsekvens af alt dette er, at volden koncentrerer sig. Når tvangsmidlerne først er centraliseret og har unddraget sig konkurrence, kan de give ubrte resultater, selv når de ikke rent teknisk perfektioneres. Selve deres koncentration udløser og forstærker tekniske fremskridt, og dermed forstærkes koncentrationens effekter yderligere. Som Anthony Giddens gentagne gange

understregete (se først og fremmest hans *Contemporary Critique of Historical Materialism* (1981) og *The Constitution of Society* (1984)), har fjernelsen af volden fra de civiliserede samfunds dagligliv altid stået i intim forbindelse med en dybtgående militarisering af forholdene mellem de forskellige samfund og med den indre samfundsmæssige ordensoprøret. I de stående hære og politistyrker arbejder teknisk overlegne våben og en overlegen bureaukratisk ledelsesteknologi sammen. Igennem de sidste to århundreder har det antal mennesker, som er afgået ved en voldsom død som følge af denne militarisering, været konstant voksende, og det er nu større end nogensinde.

Holocaust gjorde brug af en enorm mængde tvangsmidler. Efter at have sat disse i en enkelt sags tjeneste gav det også stødet til en yderligere specialisering og teknisk perfektion af dem. Men mere betydningsfuldt end den blotte mængde af destruktive hjælpemidler, eller for den sags skyld deres kvalitet, var den måde, hvorpå de blev anvendt. Deres formidable effektivitet afhang for det meste af, at de blev anvendt efter rent bureaukratiske, tekniske kriterier (som gjorde dem næsten fuldkommen upåvirkelige for det modsatte rettede pres, de måske var buket under for, hvis magtmidlerne havde været kontrolleret af spredte og ukoordinerede instanser og anvendt diffust). Voldsudøvelse er blevet til teknik. Ligesom alle andre teknikker er den renset for følelser og fuldstændig rationel. „Det er faktisk fuldstændig fornuftigt – hvis ‘fornuft’ betyder instrumentel fornuft – at anvende amerikansk militær, B-52-jagere, napalm og det hele mod det ‘kommunistisk dominerede’ Vietnam (der indlysende er i en ‘uønsket tilstand’) som den ‘instans’, der omformer det til en ‘ønskelig tilstand’.“¹⁰

Den hierarkiske og funktionelle arbejdsdelings effekter

Voldsudøvelse er mest effektiv og økonomisk, når midlerne kun vurderes efter instrumentelt-rationelle kriterier og således frigøres fra en moralsk vurdering. Som jeg påpegede i første kapitel, er denne figurerelsesoperation noget, alle bureaukrater er gode til. Man kan endda sige, at den udgør essensen af den bureaukratiske struktur og proces, og dermed hemmeligheden ved den frygtindgy-

förudbestemt i kraft af de handlinger, den består af. Det er „andre“ (som oftest anonyme og uden for rækkevidde), der på et tidspunkt et eller andet sted kommer til at fastlægge denne betydning. „Vil arbejderne på napalmfabrikkerne påtage sig ansvaret for de spædbørn, der brændte ihjel?“ spørger Kren og Rappoport. „Er disse arbejdere overhovedet opmærksomme på, at andre med en vis rimelighed kunne mene, at de havde et ansvar?“⁴¹ Selvfølgelig ikke. Og der findes heller ingen bureaukratisk grund til, at de skulle være det. Opdelingen af spædbørnsafbrændingen i småbitte funktionelle opgaver og den derpå følgende adskillelse af disse opgaver har gjort en sådan bevidsthed irrelevant – og yderst vanskelig at opnå. Husk også, at det er de kemiske fabrikker, der fremstiller napalm, ikke de enkelte arbejdere ...

Den anden proces, som bærer ansvaret for distanceringen, er tæt forbundet med den første. Udskitningen af det moralske ansvar med et teknisk ville ikke kunne tænkes uden den detaljerede funktionelle opsplitning og adskillelse af opgaverne. Den ville i hvert fald ikke kunne tænkes i samme udstrækning. Substitutionen finder i en vis udstrækning allerede sted under en rent lineær opsplitning af arbejdsprocessen. Hver enkelt person inden for kommandohierarkiet er her ansvarlig over for sin umiddelbare overordnede og har derfor en naturlig interesse i dennes vurdering og anerkendelse af det udførte arbejde. Men uanset hvor vigtig denne anerkendelse er for ham, er han stadig – om end kun i teorien – bevidst om, hvad hans arbejdes slutprodukt vil blive. Og derfor findes der i det mindste en abstrakt mulighed for, at den ene bevidsthed kommer i konflikt med den anden: de overordnede velvilje kontra slutresultatets modbydelighed. Og så snart det er muligt at sammenligne, kan man også vælge. Inden for et rent lineært kommandohierarki er det tekniske ansvar i hvert fald teoretisk stadig sårbart, kan stadig blive mødt med krav om moralsk retfærdiggørelse og om at tage kampen op mod den moralske samvittighed. En funktionær kan for eksempel beslutte, at hans overordnede ved at udstrede en given ordre har overtrådt sine betingelser, eftersom han har bevæget sig fra den rent tekniske interesses domæne til et etisk betydningsladet univers (det er i orden at skyde soldater, men det er noget helt andet at skyde spædbørn) – og eftersom pligten til at adlyde en kommando ikke retfærdiggør noget, funktionæren be-

trakter som moralsk uacceptable handlinger. Alle disse teoretiske muligheder forsvinder imidlertid – eller svækkes betydeligt – når det lineære kommandohierarki suppleres eller erstattes med en funktionel arbejdsdeling og -adskillelse. Det tekniske ansvar vil nu triumfere ubetinget, og i praksis også uantastet.

Teknisk ansvar afviger fra moralsk ved at se bort fra, at handlingen er et middel til noget uden for sig selv. Når handlingens forbindelser til omverdenen effektivt fjernes fra synsfeltet, bliver bureaukratens handling et mål i sig selv. Den kan kun vurderes ud fra sine iboende kriterier: hensigtsmæssigheden og resultatet. Parallelt med embedsmandens højt besungne relative autonomi, som bygger på hans funktionelle specialisering, vokser hans distance til slutresultatet af den samlede organisations opdelt og dog koordinerede arbejde. Når de betragtes løst fra deres fjernere konsekvenser, kan de fleste funktionelt specialiserede handlinger enten med lethed bestå moralprøven, eller de virker moralsk neutrale. Når en handling ikke belastes af moralske overvejelser, kan den vurderes på et utvetydigt rationelt grundlag. Det vigtige bliver så, om handlingen udføres i overensstemmelse med den bedst tilgængelige teknologiske viden, og om dens resultat er omkostningsmæssigt økonomisk. Kriterierne er skarpe i kanten og lette at operere med.

I vores sammenhæng er især to effekter af en sådan kontekst for den bureaukratiske handling af betydning. For det første den kendsgerning, at aktørernes færdigheder – ekspertviden, opfindsomhed og engagement samt de personlige motiver, der har tilskyndet dem til at praktisere disse egenskaber – kan mobiliseres fuldt ud og bringes til at tjene det overordnede bureaukratiske formål, selv om (eller måske fordi) aktørerne har deres relative funktionelle autonomi i forhold til dette formål, og selv om dette formål ikke er i overensstemmelse med aktørernes egen moralfilosofi. For at formulere det uden omsvøb: *Resultatet bliver, at de moralske normer er irrelevante for den bureaukratiske handlings tekniske succes.* Sansen for godt håndværk, som ifølge Thorstein Veblen er til stede hos enhver aktør, er helt og fuldt fokuseret på den korrekte udførelse af det foreliggende stykke arbejde. Den praktiske hengivelse til opgaven kan yderligere forstærkes af aktørens fejhed og hans overordnede strenghed, eller af aktørens interesse i at blive forfremmet, hans ambition eller uengagerede nysgerrighed, eller af mange andre

personlige omstændigheder, motiver eller karaktertræk – men i det store og hele er sansen for godt håndværk tilstrækkelig i sig selv. I det store og hele vil aktørerne gerne gøre deres arbejde godt; uanset hvad de gør, vil de gerne levere et ordentligt stykke arbejde. Og når de på grund af den komplekse funktionelle differentiering inden for bureaukratiet er kommet på afstand af slutresultatet af den operation, de bidrager til, kan deres moralske overvejelser koncentrerer fuldt og helt om dygtig udførelse af det foreliggende stykke arbejde. Moralens koges ned til et krav om at være en god, effektiv og flittig ekspert og medarbejder.

Dehumanisering af bureaukratiske mål

En anden lige så vigtig effekt af handlingens bureaukratiske kontekst er *dehumanisering af den bureaukratiske handlings mål*, dvs. muligheden for at udtrykke disse mål i rent tekniske, etisk neutrale termer.

Vi forbinder dehumanisering med rædselsvækkende billeder af fanger i koncentrationslejre – deres adfærd er på ydmygende vis reduceret til de primitivest tænkelige overlevelseshandling, de har forbud mod at anvende kulturelle (både kropslige og adfærdsmæssige) symboler på menneskeværdighed, og de frtages enhver lighed med mennesker. Som Peter Marsh formulerede det: „Når man stod ved Auschwitz’ hegn og så på disse udsultede skeletter med indskrumpet hud og hule øjne – hvem kunne så tro, at det var rigtige mennesker?“¹² Disse billeder er imidlertid kun et ekstremt udtryk for en tendens, som man vil finde i alle bureaukrater, uanset hvor gode og harmløse opgaver de beskæftiger sig med. Jeg mener, at diskussionen om dehumaniseringen i stedet for at fokusere på de sensationelle og nederdrægtige, men heldigvis usædvanlige manifestationer bør koncentrere sig om de almindelige og derfor potentielt farligere manifestationer.

Dehumaniseringen begynder på det punkt, hvor objekterne for de bureaukratiske handlinger på grund af distanceringen kan reduceres til kvantitative størrelser (og bliver det). For jernbandirektører kan den eneste meningsfulde formulering af deres aktivitetens objekt udtrykkes i tons per kilometer. De forholder sig ikke til

mennesker, får eller pigtråd; de forholder sig kun til gods, og dette vil sige en enhed, der udelukkende har med kvantitet at gøre, overhovedet ikke med kvalitet. Men for de fleste bureaukrater er selv en kategori som gods for kvalitativt belastet. De forholder sig kun til de finansielle effekter af deres handlinger. Deres mål er penge. Penge er det eneste mål, der optræder både på input- og outputsidens, og *pecunia*, som de gamle skarpsindigt bemærkede, *non olet*. Når de vokser, tillader bureaukratiske selskaber sjældent sig selv den luksus kun at beskæftige sig med ét separat aktivitetsområde. De vokser sidelæns, mens de lader deres bevægelser styre af en slags *lucrotropisme* – en slags finansiell tyngdekraft, der trækker i retning af de højest mulige kapitalafkast. Som vi husker, blev hele Holocausts praktiske gennemførelse styret af *Reichsicherheitshauptamts* departement for økonomi og administration. Vi ved, at denne betegnelse for en gangs skyld ikke var ment som noget skalkesjul.

Når de menneskelige objekter ligesom alle andre mål for den bureaukratiske ledelse reduceres til rene mængder, rensat for alt kvalitativt, mister de deres særpræg. De er allerede dehumaniserede – i den forstand, at det sprog, hvori det, der sker eller gøres med dem, omtales, beskytter dem mod etiske vurderinger. Dette sprog er faktisk uegnet til normative-moralske udsagn. Det er kun mennesker, der kan indgå i etiske udsagn. (Ganske vist omhandler moralske udsagn sommeider også andre, ikke-menneskelige levende væsener; men det kan kun ske under henvisning til deres oprindelige, antropomorfe grundlag.) Og selv menneskene mister denne særstilling, når de reduceres til tal.

Dehumaniseringen er uadskillelig fra den mest grundlæggende af alle rationaliseringsstendenser i det moderne bureaukrati. Efter som alle bureaukrater i et eller andet omfang har indflydelse på menneskelige objekter, er dehumaniseringens negative virkninger meget mere omfattende, end man skulle tro i betragtning af vanen med næsten totalt at identificere den med folkeedrabet. Soldater får besked på at skyde på deres *mål*, og *dette falder*, når det rammes. Ansatte i store selskaber opmuntes til at *kunne konkurrenterne*. De ansatte på bistandskontorerne uddeler *skønsmæssige ydelser* det ene øjeblik, *individuelle point* det næste. Deres målgruppe er *bistandsmodlagere*. Det er svært at få øje på menneskene bag den slags tekniske

termer. Pointen er da også, at det er bedre slet ikke at se og huske dem.

Når den bureaukratiske opgaveløsnings menneskelige objekter effektivt er dehumaniseret og dermed udslettet som potentielle subjekter for moralske krav, betragtes de med en etisk ligegyldighed, som snart bliver til misbilligelse og kritik, hvis deres modstand eller mangel på samarbejdsvilje sinker de bureaukratiske rutiner. Dehumaniserede objekter kan ikke have en „sag“, og da slet ikke en „retfærdig sag“. De har ingen „interesser“, der skal tages hensyn til, og i virkeligheden slet ikke noget krav på at blive betragtet som individer. Menneskelige objekter bliver derfor en „irritationsfaktor“. Deres besværlighed styrker yderligere den selvopfattelse og de kammeratskabsbånd, der binder funktionærerne sammen. Sidstnævnte oplever nu sig selv som samarbejdspartnere i en vanskelig kamp, der kræver mod, selvopoffelse og selvopnægtende pligtroskab. Det er ikke den bureaukratiske handlingsobjekter, men dens udøvere, der lider og forjener medfølelse og moralsk opmuntring. De kan med rette være stolte og opleve, at deres værdighed bekræftes, når de nedkæmper deres oftes modstand – ligesom de er stolte over at overvinde enhver anden forhindring. Dehumaniseringen af objekterne og den positive moralske selvvurdering forstærker gensidigt hinanden. Funktionærerne kan trofast bidrage til gennemførelse af et hvilket som helst mål, uden at deres moralske samvittighed belastes.

Den overordnede konklusion er, at den bureaukratiske funktionsmåde, som er udviklet i moderniseringsprocessens løb, indbefatter alle de tekniske enkeltelementer, som viste sig nødvendige ved gennemførelsen af opgaver af folkeledrabslignende karakter. Denne funktionsmåde kan anvendes til gennemførelse af folkedrab uden væsentlige ændringer for så vidt angår struktur, mekanismer og adfærdsnormer.

Desuden er bureaukratiet i modsætning til en udbredt opfattelse ikke blot et redskab, som uden besvær kan bruges til grusomme og moralsk foragtelige handlinger på det ene tidspunkt og til humane formål på det andet. Selv om det bevæger sig i en hvilken som helst retning, hvis det får et puf, minder bureaukratiet lidt om en snydetermination. Det har sin egen logik og bevægelsesenergi. Det gør visse løsninger mere, andre mindre sandsynlige. Med udgangspunkt i et

givet puf (når det stilles over for en opgave) vil det – ligesom troldmandens lærings koste – med lethed kunne overskride tærskler, som mange af igangsatte ville være meget tilbage for at overskride, hvis de havde haft direkte kontrol med den proces, de havde startet. Bureaukratiet er programmeret til at søge den optimale løsning. Det er programmeret til at søge et optimum på sådanne betingelser, at der ikke skelnes mellem det ene menneskelige objekt og det andet, eller mellem menneskelige og ikke-menneskelige objekter. Det, der betyder noget, er effektivitet og omkostningsminimering.

Bureaukratiets rolle under Holocaust

Det traf sig således i Tyskland for et halvt århundrede siden, at bureaukratiet fik til opgave at gøre Tyskland *judenrein* – rense det for jøder. Bureaukratiet begyndte, hvor bureaukrater altid begynder: med at formulere en præcis definition af aktionens genstande, registre, hvem der opfyldte definitionen, og oprette en sag på hver enkelt. Derpå udskilte det de registrerede fra resten af befolkningen, som den modtagne instruks ikke havde relevans for. Endelig tog det så skridt til at fjerne den udskilte kategori fra arierens land, som skulle renses – først ved at tilskynde dem til at emigrere, siden ved at deportere dem til ikke-tyske områder, efterhånden som sådanne kom under tysk kontrol. På dette tidspunkt havde bureaukratiet oparbejdet en omfattende udrensningserfaring, som ikke måtte gå til spilde eller få lov at ruste op. *Det bureaukrati, som så dygtigt havde løst den stillede opgave: at rense Tyskland, gjorde mere ambitiøse opgaver mulige – ja, gjorde dem nærmest til en naturlig fortsættelse.* Hvorfor skulle man, med et så overlegent udrensningsmaskineri ved hånden, nøjes med ariernes *Heimat*? Hvorfor ikke rense hele imperiet med det samme? Men i mellemtiden var imperiet blevet atomfaldende, således at der ikke længere fandtes noget „udenfor“, hvor det jødiske affald kunne anbringes. Deportationen kunne nu kun gå i én retning: opad, op i røg.

I mange år har Holocausts historikere nu været opdelt i „intentionalister“ og „funktionalister“. Førstnævnte insisterer på, at det lige fra begyndelsen var Hitlers beslutning at dræbe jøderne, og at

han kun ventede på, at lejligheden skulle byde sig. Den sidstnævnte fløj tillægger kun Hitler en almen forestilling om at „finde en løsning“ på „det jødiske problem“ – klarheden strakte sig kun til en vision af et „renset Tyskland“, hvorimod der herskede uklarhed og forvirring om de praktiske skridt, som var nødvendige for at virkeliggøre denne vision. Den historiske forskning støtter stadig mere entydigt det funktionalistiske synspunkt. Uanset hvad denne diskussion ender med, er der imidlertid næppe nogen tvivl om, at rummet imellem ideens udfangelse og dens gennemførelse var fyldt til randen med bureaukratiske handlinger. Der er heller ingen tvivl om, at uanset hvor livagtige Hitlers fantasier har været, havde de ikke udrettet meget, hvis de ikke var blevet overtaget og omsat til rutinemæssige problemløsningsprocedurer af et enormt og rationelt bureaukratisk apparat. Endelig, og det er måske det vigtigste, har den bureaukratiske funktionsmåde sat sit udslettelige præg på hele Holocausts historie, som enhver kan se. Bureaukratiet har ganske vist ikke selv skabt frykten for racemæssig besmitelse og besættelsen af racehygiejnespørgsmålet. Dertil krævedes der visioner. Bureaukratiet tager først over, hvor de visionære holder op. Men det var bureaukratiet, der realiserede Holocaust. Og det gennemførte det i sit eget billede.

Hilberg har sagt, at i samme øjeblik den første tyske embedsmand havde udformet det første dekret om jødernes udelukkelse fra samfundet, var de europæiske jøders skabne beseglet. Der ligger en dyb og forfærdende sandhed i denne bemærkning. Hvad bureaukratiet havde brug for, var en opgavedefinition. Rationelt og effektivt, som det var, kunne man derpå regne med, at det selv førte opgaven til ende.

Bureaukratiet bidrog, ikke bare med sine evner og færdigheder, men også med sine iboende svagheder, til at videreføre Holocaust. Alle bureaukraters tendens til at tabe de oprindelige mål af syne og i stedet koncentrere sig om midlerne – midler, som bliver til nye mål – er ofte bemærket, analyseret og beskrevet. Det nazistiske bureaukrati var ikke nogen undtagelse. Da mordmaskinen først var sat i gang, sørgede den selv for sin fremdrift. Jo grundigere den rensede et område for jøder, jo mere aktivt op søgte den nye områder, hvor den kunne udfolde sine nyterhvervede færdigheder. Da Tysklands militære nederlag nærmede sig, blev det oprindelige for-

mål med *Endlösung* mere og mere urealistisk. Det, der holdt mordmaskinen kørende, var udelukkende dens egen rutine og fremdrift. Massemordelets teknik måtte bruges, simpelthen fordi den nu fandtes. Ekspertene definerede målet med deres egen ekspertise. Vi husker, hvordan eksperterne i jødiske anliggender i Berlin indførte nye, detaljerede restriktioner for de tyske jøder, som for længst var så godt som forsvundet fra tysk område; vi husker SS-kommandanter, som forbød Værnemagtens generaler at holde liv i de jødiske håndværkere, de havde så stærkt behov for til deres militæroperationer. Men intereteds var den sygelige tendens til at gøre midler til mål mere iøjnefaldende end i forbindelse med den uhyggelige og makabre udrensning af de rumænske og ungarske jøder – gennemført på et tidspunkt, hvor østfronten kun var få kilometer borte, og med enorme omkostninger for krigsindsatsen: Uerstattelige jerbanevogne og lokomotiver, soldater og administrative resourcer blev forholdt militæret for at rense fjerne dele af Europa, så disse var klar til at fungere som det stortyske *Lebensraum*, de aldrig skulle blive til.

Bureaukratiet er ifølge sin natur i *stand til* at tage del i folkekræb. For at få det til at *engagere sig* i sådanne handlinger kræves endnu en af modernitetens opfindelser: en dristig plan om en bedre, mere fornuftig og rationel samfundsorden – for eksempel et racerent eller et klasseløst samfund – og først og fremmest evnen til at udføre denne type planer og standhaftigheden til at gennemføre dem i praksis. Folkekræbet bliver konsekvensen, når to almindelige og almindeligt udbredte moderne opfindelser mødes. Det er kun selve dette møde, som hidtil har været usædvanligt og sjældent forekommende.

Modernitetens sikkerhedsforanstaltninger bryder sammen

Fysisk vold og truslen om vold

Udgør ikke længere en stadig utryghed i individets liv, men derimod en special form for tryghed ... der skabes et konstant, ensartet pres mod individets liv ved den fysiske vold, som skjuler sig bag hverdagslivets situationer – et pres, som er fuld-

staten slog ind på organiseret kriminalitet. I værste fald medvirkede den dertil ved at fremkalde transformationen. Dens rivaler klarede sig imidlertid heller ikke særlig fremragende. De tyske akademikere havde masser af medskyldige, som også opretholdt tavsheden. Mest iøjnefaldende fik de følgeskab af kirkerne – dem alle. Tavshed ved mødet med organiseret umenneskelighed var det eneste, kirkerne kunne enes om. Ingen af dem forsøgte at genoprette den tabte autoritet. Ingen af kirkerne (i modsætning til enkelte og for det meste isolerede gejstlige) anerkendte sit ansvar for de handlinger, der blev udført i det land, de gjorde krav på som deres domæne, og af folk, som var underlagt deres myndighed. (Hitler forlod aldrig den katolske kirke, og han blev heller ikke ekskommunikeret.) Ingen af dem hævdede sin ret til at afsige moralske domme over menigheden og pålægge de vildfarne bod.

Men frem for alt viste den kulturelt indlærte afsky for vold sig at være en dårlig beskyttelse imod organiseret tvang, mens de civiliserede manerer demonstrerede en forbløffende evne til at leve fredeligt og harmonisk sammen med massemordet. Den langvarige og ofte smertefulde civilisationsproces havde ikke haft held til at etablere et eneste idiosiktiskert værn mod folkedrabet, hvis mekanismer krævede en civiliseret adfærdsnorm for at kunne koordinere de kriminelle handlinger på en sådan måde, at de sjældent faldt sammen med selvretfærdighed fra de udøendes side. Den civiliserede afsky for umenneskelighed hos tilskuerne viste sig for svag til at tilskynde dem til aktiv modstand. De fleste tilskuere reagerede, som de civiliserede normer tilsiger os at reagere over for utilltalende og barbariske begivenheder – de vendte blikket den anden vej. De få, der rejste sig imod grusomheden, blev ikke bakket op af normer eller sociale sanktioner. De var enere, der som retfærdiggørelse af deres kamp mod det onde kun kunne citere en af deres berømte forfædre: „Ich kann nicht anders.“

Konfronteret med en skrappelløs gruppe, som havde indtaget den moderne stats magtfulde maskineri med dets monopol på fysisk vold og tvang, kom den moderne civilisations højeste lovpriste frembringelser til kort som værn mod barbariet. *Civilisationen viste sig ude af stand til at garantere en moralsk udøvelse af den frygtindgydende magt, den havde sat i verden.*

Konklusioner

Hvis vi nu spørger, hvad det var for en arvesynd, der muliggjorde dette, virker demokratiets sammenbrud (eller ikke-opståen) som det mest overbevisende svar. I fravær af en traditionel autoritet kan kun det politiske demokrati skabe de kontrollerende og afbalancerende mekanismer, som kan forhindre statsmagten i at gå til yderligheder. Men det politiske demokrati er længe om at spire frem, og det er endnu længere om at slå rødder, når de gamle autoriteter og kontrolsystemer er brudt sammen – specielt, hvis sammenbruddet er sket hurtigt. Sådanne ustabile interregnum-situationer har en tendens til at indtræffe under og efter dybtgående revolutioner, som har held til at lamme gamle sociale magtcentre uden straks at erstatte dem med andre – og som af denne grund skaber en tingenes tilstand, hvor *politiske og militære kræfter hverken opvejes eller begrænses af ressourcestærke og indflydelsesrige sociale kræfter*.

Sådanne situationer opstod, kan man hævde, også i præmoderne tider – i kølvandet på blodige erobringer eller langvarige, gensidigt ødelæggende stridigheder, som lejlighedsvis førte til de etablerede eliers næsten fuldkomne selvudslettelse. De forventelige konsekvenser af sådanne situationer var imidlertid anderledes: Der fulgte normalt et generelt sammenbrud for den større sociale orden. Krigens ødelæggelser var sjældent så vidtgående, at de påvirkede de sociale græsrodsnetværk, som opretholdt den sociale kontrol. Folkeligt styrede sociale ordener blev udsat for uberegnelige voldshandlinger og plyndringer, men de havde sig selv at falde tilbage på, når den sociale organisation på niveauet ovenover gik i opløsning. I de fleste tilfælde afveg selv de kraftigste slag mod de traditionelle autoriteter i præmoderne samfund fra den moderne tids omvælvninger på to afgørende måder: For det første efterlod de de oprindelige, lokale kontrolmekanismer intakte eller i det mindste funktionsdygtige, og for det andet snarere svækkede end styrkede de de muligheden for organiseret handling på et overløkkalt niveau, når denne højere organisation faldt fra hinanden og udvekslingerne mellem lokalsamfundene igen styredes af de ukoordinerede kræfters frie spil.

Under moderne betingelser indtræffer omvælvninger af tilsva-

rende karakter tværumod i al almindelighed, efter at de sociale reguleringsmekanismer på lokalt plan næsten er forsvundet og lokalsamfundene ophørt med at være selvberørende og selvforsynende. I stedet for instinktivt at „falde tilbage på“ sine egne ressourcer fyldes dette tomrum normalt med nye, men igen overlokale kræfter, som søger at udnytte statens magtmonopol til at indføre en ny orden på det samfundsmæssige plan. I stedet for at bryde sammen bliver den politiske magt derfor i praksis den eneste, der står bag den fremvoksende orden. Dens bestræbelser hverken hindres eller begrænses af økonomiske og sociale kræfter, eftersom disse er alvorligt svækkede på grund af de gamle myndigheders sammenbrud eller lammelse.

Dette er selvfølgelig en teoretisk model, som sjældent realiseres fuldstændigt i den historiske praksis. Dens nytteværdi består imidlertid i, at den henleder opmærksomheden på de sociale forskydninger, der tilsyneladende gør det mere sandsynligt, at folkekræfter kommer til udtryk. Ændringerne kan variere i form og intensitet, men de er alle kendetegnet ved *den politiske magts udtalte overherredømme over den økonomiske og sociale magt – statens over samfundets*. Forandringerne var måske mest dybtgående under Den Russiske Revolution og det efterfølgende langvarige statsmonopol på social integration og opbygning af en ny orden. Men også i Tyskland stak de dybere, end man normalt tror. Da den nazistiske ledelse kom til magten efter det korte Weimar-mellemspill, gennemførte den en revolution, som Weimar-republikken – dette ubekvemme samarbejde mellem gamle og nye (men umodne) eliter, der kun overfladisk mindede om et politisk demokrati – af forskellige grunde havde været ude af stand til at administrere. De gamle eliter var tydeligt svækkede eller helt trængt til side. En efter en blev de forskellige økonomiske og sociale kræfters artikulationsformer nedbrudt og erstattet med nye, centralt overvågede former, der udgik fra og legitimeredes af staten. Alle klasser blev kraftigt berørt, men det hårdeste slag blev sat ind mod de grupper, der kun kollektivt kan opnå ikke-politisk magt, dvs. de besiddelsesløse, først og fremmest arbejderklassen. Statsiggørelse eller afskaffelse af alle autonome arbejderinstitutioner parret med de lokale myndigheds indordning under en næsten fuldstændigt central kontrol gjorde masserne stort set magtesløse og satte dem i enhver

praktisk heseende uden for den politiske proces. De sociale kræfters modstand blev desuden vanskeliggjort ved, at statens aktivitet blev omgivet af en uigennemtrængelig mur af hemmelighedskræmmeri – i praksis statens sammensværgelse mod sin egen befolkning. Den samlede virkning blev udskiftning af de traditionelle autoriteter, ikke med det selvstyrende medborgerskabs nye, vibrerende kraft, men med den politiske stats næsten fuldstændige monopol, hvor de sociale kræfter ikke kunne artikulere sig selv og dermed heller ikke kunne opbygge det strukturelle fundament for et politisk demokrati.

Modernitetens betingelser muliggjorde fremvæksten af en mægtig stat, som kunne erstatte hele det sociale og økonomiske netværk med politiske befalinger og administration. Og endnu vigtigere: Modernitetens betingelser gav disse befalinger og denne administration substans. Moderniteten er, som vi husker, den kunstige ordens og de store samfundsplaners tidsalder, planlæggerens, de visionæres og – mere generelt – „gartnerens“ tidsalder, hvorunder samfundet betragtes som en jomfruelig jordlod, der skal planlægges og derpå opdyrkes og overvåges, så den tilsigtede form opretholdes.

Der er ingen grænser for ambitioner og selvtilid. Faktisk virker „menneskeheden“ gennem den moderne magts briller så almægtig, dens enkelte individer så „ufuldkomne“, kejtede og underlegne og med et sådant behov for forædling, at det hverken virker videre fantasifuldt eller moralsk anstødeligt at behandle mennesker som planter, der skal beskæres (eller om nødvendigt rives op med rode), eller som kvæg, der skal forædles. En af den tyske nationalsocialismes første og vigtigste ideologer, R.W. Darré, tog dyreopdrættet som mønster for den „befolkningspolitik“, der skulle gennemføres af den fremtidige *völkisch* regering:

Den, der overlader planterne i en have til sig selv, vil hurtigt til sin forbløffelse opdage, at haven vokser til og fyldes med ukrudt, og at selv de øvrige planters karakter ændres. Hvis haven derfor skal vedblive med at være voksested for planterne, eller med andre ord, hvis den skal hæve sig over naturens barske vilkår, er gartnerens formende vilje nødvendig. Ved at sikre de rette vækstbetingelser eller holde skadelige indtjyd-

ser borte, eller ved at gøre begge dele samtidig, passer han omsorgsfuldt, hvad der skal passes, og udrydder nådesløst ukrudtet, som ville berøve de bedre planter næring, luft, lys og sol ... Således må vi erkende, at spørgsmål vedrørende avl og opdræt ikke er ligegyldige for den politiske tænkning, men at de må stå centralt i alle overvejelserne, og at deres besvarelse må følge af et folks åndelige og ideologiske holdninger. Vi må sågar hævde, at et folk kun kan komme i åndelig og moralsk ligevægt, hvis en velovervejet avlsplan indgår som noget *centralt* i dets kultur ...¹⁶

Darré specificerede med utvetydige og radikale udtryk de „virkelighedsforbedrende“ ambitioner, som er det essentielle i modernitetens synspunkt, og som kun den moderne magts ressourcer giver os mulighed for at dyrke seriøst.

I perioder med dybtgående sociale forandringer får dette meget bemærkelsesværdige træk ved moderniteten mulighed for at komme til sin ret. Faktisk er sanfundet ikke på noget andet tidspunkt så formløst – „ufærdigt“, uafgrænset og føjeligt – og venter i den grad på, at en vision og en dygtig og resourcestærk planlægger skal give det form. På intet andet tidspunkt virker sanfundet så tomt for egne kræfter og tendenser og derfor ude af stand til at modstå gartnerens hånd, som kan give det en hvilken som helst form. *Kombinationen af formbarhed og hjælpeløshed udøver en tiltrækningskraft, som ikke mange selvbevidste, eventyrlyste visionære kan modstå. Den udgør desuden en situation, hvor man ikke kan modstå disse.*

Den store plans fortalere anbragt ved det moderne statsbureaukratis ror og frigjort fra ikke-politiske (økonomiske, sociale, kulturelle) kræfters begrænsninger – dette er opskriften på et folke-drab. Folke-drabet optræder som en integreret del af den proces, hvorigennem den store plan virkeliggøres. *Planen gør det legitime, statsbureaukratiet er midlet til dets virkeliggørelse, og sanfundets lammelse bliver startsignalet.*

De gunstigste betingelser for et folke-drab er således specielle, men på ingen måde exceptionelle – sjældne, men ikke unikke. Selv om de ikke er en uadskillelig del af det moderne sanfund, er de heller ikke fremmede for det. Under moderniteten er folke-drab hverken noget unormalt eller udtryk for en fejlfunktion. Det viser,

hvad modernitetens rationaliserende, ingeniørmæssige tendens kan føre til, hvis den ikke kontrolleres og formides, og hvis den sociale pluralisme for alvor udryddes – som modernitetens ideal om et bevidst planlagt, fuldt kontrolleret, konfliktfrit, ordentligt og harmonisk sanfund tilsiger. Enhver undergravning af græsroddernes evne til at udtrykke deres interesser og styre sig selv, ethvert angreb på den sociale og kulturelle pluralisme og dens politiske udtryksmuligheder, ethvert forsøg på at skjule statens uhæmmede udfoldelser bag en mur af politisk hemmelighedskræmmeri, ethvert skridt i retning af nedbrydelse af det politiske demokratis sociale fundament – gør en social katastrofe i Holocaust-format en lille smule mere sandsynlig. Kriminelle planer kræver sociale midler for at fungere effektivt. Men det samme gælder de vagsomme blikke fra folk, som ønsker at forhindre dem i at fungere.

Hidtil har vagsomhedens midler været begrænsede, mens der ikke er mangel på institutioner, som tilsyneladende er i stand til at gennemføre kriminelle planer eller – endnu værre – ude af stand til forhindre, at den almindelige opgaveorienterede aktivitet får et kriminel anstrøg. Joseph Weizenbaum, som er en af de skarpsindigste iagttagere og analytikere af informationsteknologiens sociale virkninger (ganske vist en ny tendens, der ikke fandtes på Holocausts tid), antyder, at mulighederne for folke-drabsaktioner snare-re er blevet større end mindre:

Tyskland iværksatte „*Endlösung*“ på sit „jødiske problem“ som en standardøvelse i instrumental tænkning. Menneskeheden gøs et kort øjeblik, da den ikke længere kunne undlade at bemærke, hvad der foregik; da de fotografier, som morderne selv havde taget, begyndte at cirkulere; og da de ynkverdige overlevende igen dukkede frem i lyset. Men alt i alt gjorde det ingen større forskel. Den samme logik, den samme kolde og hensynsløse anvendelse af den kalkulerende fornuft førte til nedslagtning af mindst lige så mange mennesker i den efterfølgende tyveårsperiode som under Tusindårsriget. Vi har intet lært. Civilisationen er lige så skrøbelig i dag, som den var dengang.¹⁷

Og grundene til, at den instrumentelle rationalitet og de menneskelige netværk, der er udviklet for at betjene den, stadig er lige så moralsk blinde som dengang, er også stort set uændrede. I 1966, mere end tyve år efter den grusomme afsløring af nazisternes forbrydelser, udviklede en gruppe anerkendte forskere et videnskabeligt set elegant og eksemplarisk rationelt projekt ved navn *den elektroniske slagmark* til brug for Vietnamkrigens generaler. „Disse [mænd] kunne kun give de råd, de gav, fordi de befandt sig på en enorm psykologisk afstand af de mennesker, der ville blive dræbt og lemlæstet af de våbensystemer, som ville blive følgen af de ideer, de videregav til deres opgavestillere.“¹⁸

Takket være en hurtig udvikling inden for den nye informations-teknologi, som mere end nogen tidligere teknologi har haft held til at gøre de menneskelige objekters menneskelighed usynlig („mennesker, ting og begivenheder ‘programmeres’, man taler om ‘input’ og ‘output’, om feedbackløkker, variabler, procentsatser, processer osv., indtil enhver lighed med konkrete situationer til sidst er abstraheret bort. Så er der kun diagrammer, datamængder og udskrifter tilbage“¹⁹) – vokser den psykologiske distance ustandselig og med ubørt fart. Det samme gælder det rent teknologiske fremskridts uafhængighed af ethvert bevidst valg og gennemdiskuteret menneskeligt mål. I dag mere end på noget andet tidspunkt underminerer den tilgængelige teknologi sine egne anvendelsesmuligheder og gør enhver vurdering af sidstnævnte til et spørgsmål om effektivitet og effekt. Af samme grund er den politiske og moralske vurdering af en handling blevet reduceret til et underordnet spørgsmål – hvis den ikke helt er afskrevet som irrelevant. En handling kræver næppe anden retfærdiggørelse end konstateringen af, at den til rådighed stående teknologi har gjort den mulig. Jacques Ellul har advarende mindet os om, at teknologien, efter at have frigjort sig fra sine gennem dialog fastsatte sociale opgaver,

aldrig bevæger sig i retning af et mål af anden grund, end at den presses frem bagfra. Teknikeren ved ikke, hvorfor han arbejder, og i al almindelighed er han også ligeglad. Han arbejder, *fordi* han har de instrumenter, der sætter ham i stand til at udføre en bestemt opgave, gennemføre en ny operation ... Der er intet kald, som drager ham hen imod et mål. Der er kun

påvirkningen fra en motor, som er placeret bag, og som ikke tåler, at bevægelsen går i stå.²⁰

Der er nu tilsyneladende mindre håb end nogensinde om, at civilisationens garantier imod umenneskelighed skal kunne begrænse udøvelsen af menneskenes instrumentelt-rationelle muligheder, efter at effektivitetskalkulationer er blevet højeste autoritet, når det gælder fastlæggelse af de politiske mål.